

Ivana ČORNEJOVÁ

**„Horlivost jejich v kázání slova Božího...“
Církevní řády a rekatolizace**

Citát v titulu mého příspěvku: „*horlivost jejich v kázání slova Božího*“ pochází z listu strahovského opata Kašpara Questenberka kardinálu Arnoštu Vojtěchu Harrachovi, kde oceňuje přínos řeholního kléru při obnově katolické víry v Čechách.¹ Nebyla to ale jen jejich „horlivost“ kazatelská, ale i horlivost při katechezi obyvatelstva, při působení v duchovní správě nebo obecné pastoraci, co přispělo k úspěšnému postupu rekatolizačního procesu. Nejen že řády přispěly k úspěšnému postupu rekatolizace, ale katolická reforma by se dokonce bez jejich působení jen těžko zdařila.

Podívejme se nyní, jaká byla náboženská situace v českých zemích po Bílé hoře. Rekatolizační akce probíhala od dvacátých let po celou dobu třicetileté války. Ne stále se stejnou intenzitou a jen s kolísavými úspěchy. Zcela běžným jevem byly formální konverze a opětovné návraty ke staré víře. Zejména tehdy, kdy byli lidé ke změně vyznání přinuceni násilím a necítili se poté, co hrozba pominula, vázání dodržet jim tak nemilé závazky. Velkým problémem při postupu rekatolizačních prací byla skutečnost, že po vyhnání nekatolických kněží zůstalo mnoho far prázdných, protože nebyl dostatek katolického kléru. Nadto v průběhu válečných událostí byly mnohé kostely pobořeny nebo poškozeny a fary pustly. Tak se pro mnohé obyvatele i ty, kteří chtěli dodržovat povinnosti katolického křesťana, stalo velmi nesnadné dožádání se adekvátních duchovních služeb. Často kvůli udělení základních svátostí, jako byla svátost křtu nebo svátost umírajících, museli za příslušným knězem vážit dalekou cestu.² Někde byla situace tak zoufalá, že

¹ Hedvika KUCHAROVÁ – Jan PAŘEZ, *Strahovští premonstráti a rekatolizace. Přístupy a problémy*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003, s. 69.

² Ke stavu far v Čechách posud nejlépe Eduard MAUR, *Problémy farní organizace pobělohorských Čech*, in: Zdeňka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus*, Praha 1993, s. 163-176; ze starších prací přináší hodnotné údaje F. ŠTĚDRÝ, *Počet far v době předhusitské a po Bílé hoře*, Sborník historického kroužku 21, 1920, s. 10-30. Pro ilustraci uvádím, že např. pro celou oblast mezi Zbraslaví a Mníškem pod Brdy se až do roku 1696 konaly všechny křty v kapli sv. Jana Křtitele v klášteře

musely být v případě nezbytnosti určeny i světské osoby, které by novorozence pokřtily, případně udělily poslední pomazání.

Až ke konci sedmdesátých let 17. století byla v podstatě dokončena reforma, či obnova, katolické církevní správy na všech úrovních. Začaly být obsazovány i dosud prázdné fary a rostl podíl světských duchovních, zatímco předtím mohla řada far existovat jen díky účasti řeholníků pověřených k této práci svými řádovými představenými. Při většině far se zřizovaly i elementární školy, které vedle základů gramotnosti skýtaly dětem poučení o katechismu. Zvýšila se misijní horlivost, např. jezuité uváděli ve svých dokumentech desetitisíce konvertitů – zdůrazňovány byly především náboženské obraty luteránů a židů.³ Byla dovršena první dlouhá a obtížná etapa rekatolizace a podle všech zjevných projevů se mohlo zdát, že země je plně a věrně katolická.

Kolem roku 1680 byly Čechy rozčleněny na tři diecéze, nejvyšší postavení měl pražský metropolita. Největší osobností na svatovojtěšském stolci byl Arnošt Vojtěch Harrach a poté i Jan Bedřich z Valdštejna. Velkou oporou kardinála Harracha se od padesátých let stal jeho nový spolupracovník – generální vikář španělský cisterciák Jan Caramuel z Lobkovic, zastávající nekompromisního přístupu při rekatolizaci.⁴ Rozdělení pražské arcidiecéze na vikariáty přispělo k větší pružnosti správy, zůstaly přitom zachovány i tituly děkanů, ale jednalo se více o čestné označení, zdůraznění významu důležitých fary, např. ve městech. Významná role ve „vyšších vrstvách“ katolického kléru připadala nadále kanovníkům, v Čechách se to týkalo především metropolitní kapituly svatovítské, vyšehradské, karlstějnské a litoměřické kapituly.

cisterciáků (Aula Regia – Sň královská) na Zbraslavi. Tak o tom alespoň zpravuje společná matrika narozených pro kostely sv. Havla na Zbraslavi, Panny Marie v Modřanech, sv. Jiří ve Vraném, Panny Marie v Chuchli (Velké) a Všech Svatých v Líšnici. Srov. Ivana ČORNEJOVÁ, *Jíloviště v dobách minulých (1347-1948). K 650. výročí první písemné zmínky o Jílovišti*, Jíloviště 1998, s. 14-15.

³ Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter II.*, Wien 2004, s. 29 píše, že čeští jezuité jen mezi lety 1661 a 1678 obrátili 30 000 osob. K těmto číslům je však třeba přistupovat se značnou opatrností – jsou evidentně nadsazená, kromě toho se často jednalo o opakované konverze. Údaje o konverzích se zveličovaly ve snaze upozornit na horlivost řádu, resp. např. i světských kněží (nejednalo se jen o jezuitu). Kromě toho Winkelbauer tu přejímá údaje z práce Josef HANZAL, *Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam*, Sborník historický 37, 1990, s. 37-91.

⁴ První a dlouho nepřekonanou Harrachovu biografii vytvořil František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve a kníže arcibiskup pražský*, Praha 1886. V současné době bylo toto dílo antikvováno monografií Alessandro CATALANO, *La Bohemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la controriforma in Europa centrale (1620-1667)*, Temi e testi 55, Roma 2005, zejm. s. 111-150. K tomu též Hlava I., kap. II/4. (v roce 2008 vyšel zásluhou Petra Maťy v Nakladatelství Lidové noviny překlad této práce italského bohemisty: *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*). O úloze Caramuela z Lobkovic v Praze přehledně Alessandro CATALANO, *Juan Caramuel y Lobkowitz (1606-1682) e la riconquista delle coscienze in Boemia*, Römische Historische Mitteilungen 44, 2002, s. 339-392.

Na Moravě, kde nebyla přerušena po husitství kontinuita církevní správy, spolehlivě fungovalo biskupství olomoucké a ve Slezsku, kde katolicismus neustále zápasil s luterstvím, požívalo velké vážnosti biskupství ve Vratislavi. Vynikající postavou v čele moravské církve byl především kardinál František z Dietrichštejna (olomouckým biskupem byl v letech 1599-1636). Tento muž se zasadil razantně, ale nenásilnými metodami o postup rekatolizace v markrabství už před Bílou horou. Podařilo se mu např. zvýšit počet obsazených far a staral se o zlepšení pozic katolické církve i osobní autoritou. Po Bílé hoře vděčil za vzrůst prestiže i dobrým vztahům s panovníkem, jenž ho všestranně protežoval, a díky tomu Dietrichštejn dokázal vytěžit mnohé pozemkové zisky při rozdělení konfiskovaných panství. Spolu s ním prosperovala i moravská církev. Dietrichštejn, ač propagoval vždy účinnou katolickou obnovu, dokázal se ve Vídni aktivně přimlouvat za řadu lidí, kteří měli být trestáni za účast v povstání i tehdy, kdy se jednalo o osoby z odlišného konfesijního tábora. Na druhé straně nekompromisně zakročil především proti moravským novokřtěncům (habánům), kteří hned na počátku dvacátých let byli nuceni odejít do exilu. Většinou nemuseli vážit dlouhou cestu a nalézali nový domov hned za pohraničními horami Bílými a Malými Karpatami v Horních Uhrách.⁵

Ve Slezsku ale působila i církev luterská, byť jako ne zcela „plnohodnotná“ konfese. Zatímco v Uhrách závisela tolerance Vídně vůči nekatolickým vyznáním na vnitropolitické situaci – hlavně na cyklicky se opakujících povstáních uherské aristokracie, která byla pro monarchii skutečnou hrozbou,⁶ pro Slezsko měly rozhodující význam zahraničně politické vlivy. Mluvíme tu jednak o záštitě mocných evropských protestantských vládců, ať už to byl zprvu saský kurfiřt Jan Jiří, nebo potom švédští králové, jednak o možnosti návštěvy příhraničních evangelických chrámů budovaných těsně za hranicemi katolických knížectví. Jejich návštěva byla v roce 1669 zeměpanským nařízením pod přísnými tresty zakázána, ale toto opatření se neseťkalo v praxi s úspěchem. Vedle toho přicházela v úvahu i schválená možnost provozování domácích, neveřejných nekatolických bohoslužeb. To se ovšem týkalo jen vyšších vrstev společnosti, především šlechty. Až do první čtvrtiny 18. století neměla ale slezská luterská církev vlastní správní organizaci.

⁵ Kardinálovi z Dietrichštejna byla věnována v historické literatuře značná pozornost, přehledně podává souhrn Pavel BALCÁREK, *Kardinál František z Dietrichštejna (1570-1636)*, Kroměříž, 1990 a nově TÝŽ, *Kardinál František Dietrichštejn 1570-1636, gubernátor Moravy*, České Budějovice 2007. O Dietrichštejnově podílu na konfiskacích, jeho činnosti po Bílé hoře nejnověji Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*, Brno 2006 (v této knize je Dietrichštejn jako vůdčí postava moravské duchovní i politické scény zmiňován mnohokrát opakovaně – přehled v rejstříku s. 929-930). K novokřtěncům srov. František HRUBÝ, *Die Widertäufer in Mähren. Sonderdruck aus dem Archiv für Reformationsgeschichte*, Leipzig 1935; též T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht II*, s. 173-176.

⁶ K tomu přehledně László KONTLER, *Dějiny Maďarska*, Praha 2001, s. 68-70 a také T. WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht II*, s. 70-90.

Tři slavné „mírové kostely“, vystavěné ve Svídnici, Hlohově a Javoru, byly spíš poněkud okázalou úlitbou a naplněním závěrů vestfálských jednání - rozhodně nemohly postačovat potřebám početných slezských luteránů. Jejich architektonická podoba se nadto musela podřídit omezujícím a de facto ponižujícím předpisům (absence věží a zvoníc). Náprava byla zjednána až v 18. století, v úplnosti až poté, co Slezsko připadlo Prusku.⁷ V padesátých letech 17. věku se Ferdinand III. pokusil naopak vliv luterství ve Slezsku co nejvíce omezit a protestanti pod tlakem reformačních komisí pozbyli více než 600 stávajících kostelů a před koncem století se zdála zdejší existence protestantismu fatálně ohrožena. K příznivému obratu došlo až v roce 1706 na zásah švédského krále Karla XII. po severní válce při uzavření míru v Altranstädtu, kdy byl císař Josef I. donucen obnovit svobodné vyznávání luterství, schválit restituci bývalých luterských chrámů i výstavbu nových. Slezští luteráni získali i samostatnou církevní správu.⁸

S výjimkou Slezska v osmdesátých letech katolická víra tedy zakotvila. Nikdy ovšem nedosáhla těch pozic, jaké měla v předhusitské době, počet far nikdy nedosáhl stavu z konce 14. století, takže farnosti zůstávaly rozsáhlé a nedostatečně personálně vybavené. Také intelektuální úroveň řady farářů nebyla valná, lze soudit, že ti vzdělanější navzdory všemu snažení arcibiskupa i vikářů tvořili menšinu. V zemích Koruny české, podobně jako v jiných oblastech, zjišťovali vizitátoři při pravidelných inspekcích závažné nedostatky i prohřešky proti dobrým mravům i desateru přikázání. Mnozí faráři nevlastnili kromě Písma svatého žádnou knihu a o kvalitě jejich kázání si netřeba dělat přílišné iluze, ale opakovaně se objevovaly stížnosti na nevalnou morální úroveň kněží. Rozšířeným prohřeškem bývalo opilství a obžerství, stejně tak jako smilstvo. Dále se farářům a kaplanům vyčítalo, že zdaleka nevykonávají poctivě všechny povinnosti spjaté s úřadem duchovních pastýřů. Při posilování náboženského uvědomění obyvatelstva hráli i nadále velkou roli misionáři – nyní se už nemuseli zabývat nabádáním ke konverzi, ale později i při tzv. kajících misiích se měli starat o upevňování víry a poučovat o jejich hlavních principech.

Protože ekonomické zázemí far většinou nepostačovalo a patroni – tzn. světští páni, kteří měli patronátní právo ke kostelu a měli tam ustavovat faráře i dbát o jeho obživu, se o ně příliš nestarali, faráři v té době vykonávali i další zaměstnání. Věnovali se různým řemeslům podle svých schopností, ale ne všechny profese jim jejich církevní nadřízení schvalovali. Tak např. přísný zákaz platil na provozování řemesla řeznického a spravování hospody či šenku. Protože se tyto zákazy opakovaly, je zřejmé, že nebyly dodržovány.⁹

⁷ K tomu např. Małgorzata MORAWIEC, *Die schlesische Friedenskirchen*, in: Heinz Duchhardt (Hg.), *Der Westphalische Friede. Diplomatie – politische Zäsur – kulturellen Umfeld – Rezeptionsgeschichte*, München 1998, s. 741-756, kde i další literatura.

⁸ Norbert CONRADS, *Die Durchführung der Altranstädter Konvention in Schlesien 1707-1709*, Köln – Wien 1971.

⁹ Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století II*, Olomouc 2003, s. 98. Představa faráře, jenž je současně řezníkem nebo hostinským, je pro moderního člověka jistě podivná. Ostatně i pro člo-

V pobělohorské době dochází k restauraci a rozkvětu života církevních řádů. Jednak se obnovuje činnost těch tzv. starých, tedy těch, co v zemích Koruny české působily už nejméně sto let (jako byli benediktini, dominikáni, cisterciáci, premonstráti, františkáni ad.), a nových, které přicházely od poloviny 16. století jako posily katolické reformace. Jejich počty se ve srovnání se situací před Bílou horou mnohonásobily a postupně začínali převažovat rodáci z českých zemí, i když ani cizinci, týká se to především Italů u kapucínů či piaristů, netvořili zanedbatelnou složku. Ačkoliv měli všichni na paměti shodnou ideu – docházelo mezi starými a novými řády k nejedné rozepři.

Mezi starými řády se velké autoritě těšili benediktini, kteří mimo jiné byli ctěni jako nejstarší instituce svého druhu v západoevropském křesťanství i jako ti, kdo jako první přišli na území Koruny české. Jejich nejstarším sídlem se stal Břevnov u Prahy, na Moravě zakotvili o něco později – v Rajhradu, jenž byl založen právě mnichy z břevnovského opatství. Tyto kláštery (barokní Břevnov byl úzce propojen se svým dceřiným klášteřem v Broumově) byly důležitými centry duchovního života i v 17. století, kdy vzkvétal i kult sv. Vojtěcha, prvního břevnovského opata. Mezi těmi dalšími vynikaly v Čechách domy v západočeských Kladrubech, Svatém Janu pod Skalou či v Praze v Emauzích – Na Slovanech, kde ale v 17. století nahradili domácí mnichy benediktini monserratských, mezi jejich představenými se nejvíce proslavil Jan Caramuel z Lobkovic, jenž zde byl opatem, ačkoliv sám příslušel k řádu cisterciáků. Na Moravě je třeba vedle Rajhradu třeba zmínit Třebíč a ve Slezsku nejstarší klášter v Olešnici a od 17. století velmi prosperující dům v Křešově (Krzesów, Griesau).¹⁰

Ve 12. století přišli do českých zemí z Porýní i první premonstráti, aby vybudovali své sídlo na hoře Sion – pražském Strahově. Tento klášter zůstal jedním z nejvýznamnějších řádových domů i v 17. století, na Moravě se k němu významem družily kanonie v Hradisku u Olomouce a v Louce u Znojma, mezi slez-

věka doby barokní nemohl být takový farář správnou autoritou – vždyť soudobí kazatelé právě proti častým návštěvám hospod brojili a vyčítali mužům, že raději sedí v neděli v hospodě, než by se účastnili mše svaté.

¹⁰ K řádům obecně vzniklo v devadesátých letech u nás několik příruček, které měly především zaplnit mnohaletou cézuru způsobenou v této oblasti především minulým režimem. Jedná se hlavně o tyto tituly. Luděk JIRÁSKO, *Církevní řády a kongregace v zemích českých*, Praha 1991 (příručka ale příliš nepřekračuje informace, které už v roce 1970 přinesl Josef SVÁTEK, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy* (zvl. příloha SAP); Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998; Dušan FOLTÝN a kolektiv, *Encyklopedie moravských klášterů*, Praha 2005. Obě klášterní encyklopedie jsou velkým přínosem, ale především ta česká je téměř výlučně zaměřena na stavební vývoj klášterů, jejich dějiny zůstávají poněkud stranou, nicméně užitečný je i obsáhlý seznam literatury. Příliš velkou přesností nevyčníká obsáhlé kompendium Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. I. Řády rytířské a křesťovnické, II/ Řeholní kanovníci, II/1 mnišské řády, III/1 Žebravé řády*, Praha 2002-2005. Výzkum dějin církevních řádů se u nás rozbíhá od devadesátých let 20. století, ale stále jsou naše znalosti více než torzovité. Ze zahraniční produkce je třeba zmínit už klasické dílo Max HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche I-II*, Paderborn 1933-1934.

skými dominoval klášter ve Vratislavi. Premonstráti se věnovali kontemplativnímu životu, působili i ve farní správě, což, jak už jsme zdůraznili, znamenalo v českých zemích v 17. věku značnou posilu posílení pozic katolické církve, a kromě toho pěstovali vlastní intelektuální činnost a byli dobrými učiteli řeholního dorostu. Strahov se v letech 1627-1628 stal centrem jedné z nejskvělejších slavností – přenesení ostatků sv. Norberta z Magdeburku do Prahy. Svatý Norbert, zakladatel premonstrátského řádu, byl dokonce zařazen mezi české světce a získal si v českých zemích značnou oblibu. Na Strahově působil jako opat od roku 1586 pozdější pražský arcibiskup a autor jednoho z prvních rekatolizačních návrhů Jan Lohelius, dalšími vynikajícími muži na opatském místě byli Kašpar z Questenberka a Kryšpín Fuck, oba přední rádci kardinála Harracha, a strahovské premonstráty přizval arcibiskup i jako profesory do svého semináře.¹¹

Příznivé časy čekaly také cisterciáky, dominikány, minority, augustinány – kanovníky, paulány, ale hlavně františkány – observanty, kteří se dočkali hned několika důležitých pobělohorských fundací. Patří mezi ně v Čechách klášter ve Slaném, který byl založen v roce 1655 manžely Bernardem Ignácem a Polyxenou z Martinic, a důležitý poutní klášter v Hájku u Unhoště z roku 1659, jenž vděčí za svůj vznik Františku Adamovi Eusebiovi Žďárskému, tehdejšímu hejtmanovi slánského kraje. Už předtím zde vznikla hojně navštěvovaná loretánská kaple.¹² Dále se františkáni mohli usadit v Turnově, Hejnicích nebo Hostinném, moravských Dačicích nebo v Moravské Třebové. Klášter u Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském s interním řádovým učilištěm měl v zemi stále prvořadě postavení.

Nejprůrazněji si po Bílé hoře počínaly řády nové, resp. i ty staré, které se v českých zemích mohly poprvé uchytit až v 17. století. Mezi novými vynikali počtem členů i řádových domů jezuité.¹³ Jezuité, kteří právě v nelehkých dobách třicetileté války doslova expandovali téměř do všech českých a moravských krajů. Do roku 1648 byla založena většina jejich kolejí v Čechách a na Moravě, jistých úspěchů dosáhli i ve stále převážně protestantském Slezsku. Dobu prosperity prožíval i kapucínský řád. Vydobyl si pevné místo si ještě před rokem 1620, neboť do

¹¹ O Strahově a činnosti premonstrátů vůbec velmi přínosně Hedvika KUCHAROVÁ – Jan PAREZ, *Strahovští premonstráti a rekatolizace*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003, s. 36-75. Učitelskou činností premonstrátů, především v jejich koleji Norbertinu, se zabývá velice přínosně Hedvika KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, Bibliotheca Strahoviensis 3, 1997, s. 15-54, zde i další literatura k tématu i k dějinám řádu obecně.

¹² Petr Regalát BENEŠ, *Františkánský klášter ve Slaném*, Slaný 2005; Karel BERÁNEK – Zdirad J. K. ČECH – Petr Alcantara František HOUŠKA – Miloš SLÁDEK, *Františkánský klášter v Hájku v literatuře 17. a počátku 18. století*, Unhošť 2000. O františkánech sepsal moderní monografii Martin ELBEL, *Bohemia Franciscana. Františkánský řád v českých zemích v 17. a 18. století*, Olomouc 2001.

¹³ O jezuitěch existuje velmi početná literatura. Intenzivní výzkum dějin tohoto řádu se zejména od devadesátých let 20. století úspěšně rozvíjí i v České republice. Pro přehled literatury odkazují alespoň na dvě novější publikace, kde je solidní bibliografická příloha: Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, 2. vyd., Praha 2002, Kateřina VALENTOVÁ-BOBKOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006.

té doby sídlili jeho příslušníci už v 18 klášterech. Ve školství zaznamenali vedle jezuitů úspěchy piaristé.¹⁴ Bosí karmelitáni (na sklonku 16. věku reformovaná odnož obutých karmelitánů, žebravého řádu vzniklého ve 13. století) se ujali bývalého luterského chrámu v Praze na Malé Straně, kde v roce 1624 byl vystavěn klášter, kostel přestavěn a nese patrocinium Panny Marie Vítězné, zdobí jej nejen kopie zázračného obrazu, jenž měl přispět k bělohorskému úspěchu katolických sil, ale podnes největším magnetem je soška Milostného Pražského Jezulátka, kterou karmelitánům věnovala v roce 1628 Polyxena z Lobkovic.

Řád bratří sv. Pavla, thébského poustevníka – paulíni, řídící se řeholí sv. Augustina, byl papežem schválen na počátku 14. věku, ale do Čech jej uvedl až kanovník a dějepisec Tomáš Pešina z Čechorodu, který tyto žebravé mnichy uvedl v roce 1679 do Obořiště u Příbrami. Na Moravě tito bílí mniši získali sídlo v Moravském Krumlově.¹⁵ Téměř bezprostředně po bitvě na Bílé hoře přišli do Prahy Milosrdní bratři, špitální řád schválený papežem na konci 16. století. Založili na Starém Městě pražském při vltavském břehu a v sousedství kláštera na Františku konvent při kostele sv. Šimona a Judy, kde zřídili špitál, aby naplnili základní poslání svého řádu a mohli se starat o nemocné a trpící.¹⁶ Další řádové domy byly založeny v Novém Městě nad Metují, či později – v roce 1743 je přizval hrabě Špork do Kuksu. Na Moravě počali působit až v 18. věku. Solitérem byla kolej theatinů v Praze na Malé Straně u kostela sv. Kajetána v Ostruhové (Nerudově ulici). O příchod těchto řeholních kleriků, jejichž stěžejním úkolem byla obroda kléru, se zasadil Bernard Ignác z Martinic. Ačkoliv sídlili jenom v jediném domě v českých zemích, už od svého uvedení do země v roce 1627 získali věhlas barnabité u sv. Benedikta na Hradčanech.

Ženské řády měly na rekatolizační akci menší podíl, řádové sestry, zejména příslušnice starých řádů (cisterciacky, dominikánky či klarisky), se oddávaly zbožnému životu v přísné klauzuře, přísný režim dodržovaly i premonstrátky, v 17. století si získaly znamenitou pověst zejména jejich starobylé kláštery v Chotěšově či Doksanech. Benediktinky sídlily na Pražském hradě u sv. Jiří ve vůbec nejstarším českém klášteře, založeném v sedmdesátých letech 10. století sestrou Boleslava II. kněžnou Mladou, a uchovaly si v 17. století pověst výsostné instituce, kde se shro-

¹⁴ O piaristech v českých zemích píše v poslední době především Václav Bartůšek – např. *Týž, Šíření piaristických kolejí a škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století*, *Paginae historiae* 11, 2003, s. 32-68 (zde evidována i starší literatura).

¹⁵ Řád paulínů bývá mnohdy i v odborné literatuře zaměňován s paulány, což je rovněž žebravý řád, založený sv. Františkem z Pauly a ustavený v poslední čtvrtině 15. století. Do českých zemí se dostal už nedlouho poté – jeho nejstarší kláštery byly v jižních Čechách – Kuglvajtu u Českého Krumlova a v Klášteře u Nové Bystřice. V době pobělohorské došlo k dalším založením – pauláni se usadili v Praze na Starém Městě u sv. Salvátora (v bývalém luteránském chrámu), Staré Pace nebo na Moravě: ve Vranově u Brna a v Brtnici. Od paulínů se výrazně odlišují i řeholním oděvem: oblékají se do černého hábitu s kapucí.

¹⁶ K tomu srov. Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 75-80.

mažďovaly ženy z nejvyšších kruhů, a jejich abatyši příslušela výsada korunování českých královen.

Mezi ženskými pobělohorskými řády v 17. století ovšem dominovaly dva z těch novějších – bosé karmelitky (řád reformovaný v polovině 16. století sv. Terezií z Ávily), přišlé do Prahy na Malou Stranu ze Štýrského Hradce vedené Marií Elektou,¹⁷ a především voršilky (někdy též nazývané uršulinky) – společenství, jemuž při schválení v roce 1612 určil papež Řehoř XIII. jako prvořadý úkol výchovu a vzdělávání dívek. Jejich nejstarší konvent vznikl v roce 1655 v Praze na Novém Městě, poté i na Hradčanech, v Kutné Hoře, na Moravě v Olomouci i Brně i v dalších místech. Voršilky se zasloužily o růst vzdělanosti děvčat, jejich školy prosperovaly nejdříve na elementární úrovni, posléze i na středním stupni. Je jistě příznačné, že jejich zpovědníky bývali často jezuité, mezi jejichž posláním byla rovněž pedagogická činnost. Pečovatelství a špitální řád sv. Alžběty – alžbětinky přibyl do českých zemí až se značným zpožděním – první řeholnice se objevily v Praze až v roce 1719.¹⁸

Tolik jen stručný přehled některých nejvýznamnějších řádů, které se podílely na rekatolizaci a podstatně se zasloužily o obnovování katolické víry. Zmínila jsem zejména jejich práci ve sféře intelektuální a akcentovala ty, jež hrály důležitou roli při výchově a vzdělávání dětí a mládeže. Stranou tak poněkud zůstal výklad o úloze řádů a řeholníků přímo v duchovní správě, kdy jim náležela správa patronátních nebo inkorporovaných far, nebo tehdy, kdy kláštery byly současně pozemkovými vrchnostmi a mohly na svých panstvích samy přímo provádět rekatolizaci. I když ani tehdy nebyl úspěch rekatolizační činnosti tak značný, jak by se možná dalo očekávat – lze vyčíst z pramenů druhé poloviny 17. století, že i na těchto duchovních panstvích zůstávali stále obyvatelé hlásící se k nekatolickým konfesím. Nicméně závěrem lze konstatovat, že až do sklonku 17. věku to byla právě řeholní společenství, která se různými způsoby při jen pozvolném budování světské církevní správy podstatnou měrou podílela na postupu rekatolizačních prací v českých zemích.¹⁹

¹⁷ Zdeněk KALISTA, *Ctihodná Marie Elekta Ježíšova. Po stopách španělské mystiky v českém baroku*, Kostelní Vydří 1992.

¹⁸ B. DLOUHÁ, *Klášter Alžbětinek v Praze*, Děšť růží XI, Praha 1939

¹⁹ Tento příspěvek je součástí Výzkumného záměru MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

Summary:

„Their Eagerness in Preaching of the God's Word“.

Religious Orders and Counter-Reformation

The process of counter-reformation in the Czech lands after the Bílá hora battle (1620) was made more difficult not only for the resistance of non-catholics, but also for the lack of priests in the ecclesiastic administration. It was caused by the religious situation in the times of the Hussite revolution and then during the process of reformation in 16th century. That is the reason why the counter-reformation was as long as to the end of the 17th century mainly organised by the members of different religious orders. The so called old orders – Benedictines, Premonstratensians, Cistercians, etc. were renovated; and there also existed a strong influence of the new orders. Amongst the most successful we can find Jesuits and Piarists – both orders profiled as educational orders. Education of the youth in catholic doctrine is believed to be one of the key instruments that helped the counter-reformation to succeed. It was also very important that the members of religious orders worked in many parishes as vicars. Comparing the particular regions of the Czech lands, the process of counter-reformation and the influence of religious orders differed; the position of non-catholics was stronger in Silesia only.